

O'QUVCHILARNI MATEMATIK FIKIRLASHLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Bunazarov Xusniddin Kamoldinovich
Katta o'qituvchi. NamMQI Namangan

O'quvchilarni matematikadan fikirlash qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagicha yondashuvlar yaxshi natija beradi

1. Masalani turli usullar bilan yechish

Algebrani o'rganayotgan odamga bitta masalani

turli usullar bilan yechgan afzal, bitta usul bilan bir nechta masala yechgandan ko'ra masalani turli usulda yechib, taqqoslash yo'li bilan qaysinisi qisqa va effektli ekanini hal qilish mumkin. Shunda tajriba ortadi.

U.U.Soyer

Ko'p masalalarni bir necha usul bilan yechish mumkin. Ko'pincha birinchi tanlangan usul noqulay bo'ladi. Majoziy ma'noda aytganda yechilayotgan masala insonni bilmagan joyga kirib adashib qolganidek bo'ladi. Maqsadga yetkach qulay yo'l ham borligini sezadi. Maqsadga erishib, masalani yechishni qulay usuli borligini o'quvchi fahmlaydi. Ko'pincha uzoq mashaqqatli mehnat natijasi, o'ta sodda asil yechimni natijasi bo'ladi. Masalani bir nechta usul bilan yechishni bilish o'quvchini matematikadan tayorgarligi yahshi ekani belgisi bo'ladi. Masalani bir nechta usul bilan yechishni o'rgatish, o'quv jarayonini bir shakli sifatida ko'riladi. An'anaviy xayotiy vaziyat muammoni xal qilishni turli usullarini qidiradi va ulardan optimalini tanlay oladi. Masalani turli usullar bilan yechish maktab programmasini turli mavzularini bog'lashga yordam beradi. Tabiiyki har bir orginal fikr, isbot o'quvchini mehnatini muhim faxri deb qarash kerak. Shu bilan birga odatda to'garaklarda bir masalani turli usul bilan yechib chiqish zaruriyati vujudga keladi

Masala $a \in N$ va $b \in N$ bo'lib $a-b$ uchga bo'linsa, u holda $a^3 - b^3$ to'qqizga bo'linishini isbotlang.

Isbotning birinchi usuli.

Kublar ayirmasini quyidagicha yozib olamiz

$a^3 - b^3 = (a-b)(a^2 + ab + b^2) = (a-b)((a-b)^2 + 3ab)$; $(a-b)$ $a-b$ uchga bo'lingani ucun $(a-b)^2$ uchga bo'linadi, Shuning uchun $((a-b)^2 + 3ab)$ qo'shiluvchilarning har biri uchga bo'linadi, yig'indi ham uchga bo'linadi. Ko'paytma 9 ga bo'linadi.

Ikkinchi usul.

$a-b = 3r$; $r \in N$; u holda $a = 3r + b$ va shuning uchun

$$a^3 - b^3 = (3r + b)^3 - b^3 = 27r^3 + 9b^2r + 27r^2b = 9r(3r^2 + b^2 + 3rb)$$

Uchinchi usul. $a^3 - b^3 = (a-b)^3 - 3ab(a-b)$ ayonki $(a-b)^3$ to'qqizga bo'linadi,

$3ab(a-b)$ ham to'qqizga bo'linadi. Ayirmani har biri to'qqizga bo'lingani uchun sonning o'zi ham to'qqizga bo'linadi.

To'rtinchi usul.

$(a-b)$ uchga bo'lingani uchun $avab$ larning xar birini uchga bo'lsak bir hil qoldiq r qoladi. $a = 3c + r$; $b = 3k + r$

$$a^3 - b^3 = (3c + r)^3 - (3k + r)^3 = 9(3c^3 + 3c^2r + cr^2 - 3k^3 - 3k^2r - kr^2)$$

Beshinchi usul.

$$a^3 - b^3 = (a-b)^3 - 3ab(a-b) \quad \text{ekanidan}$$

$$a-b = 3r \quad (a-b)^3 = (3r)^3 = 27r^3 \quad 3ab(a-b) = 3ab3r = 9abr$$

$$a^3 - b^3 = 27r^3 - 9abr = 9r(3r^2 - 3ab)$$

Har bir usul o'quvchidan algebraik ifodalarni soddalashtirishni, bo'linish alomatlarini bilishni talab qiladi. O'quvchini fikirlash qobiliyatini o'stiradi

2.Xususiy holdan umumiy holga o'tish

Ekstremal masalani yechishning algebraik usuli

Odatda, ekstremal masalalarni xosilani tadbiiq etib yechiladi. Ba'zi masalalar bo'ladiki, ularni hosilani tadbiiq etib yechish murakkabroq bo'ladi. Quyida shunday masalalardan birini algebraik usulda yechishni keltiramiz.

$$\frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n} \geq \sqrt[n]{x_1 \cdot x_2 \dots x_n}.$$

Koshi – Bunyakovski tengsizligiga ko'ra, agar

$$x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n = a$$

bo'lsa, $x_1 = x_2 = \dots = x_n$ bo'lganda

$$\frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n} = \sqrt[n]{x_1 \cdot x_2 \dots x_n}$$

bo'lib, $x_1 \cdot x_2 \dots x_n$ ko'paytma eng katta qiymatga ega bo'ladi. SHu munosabatga asoslanib, quyidagi masalalarni qaraymiz.

Agar $x + y = a$ bo'lsa $x^p y^q$ ko'paytma x va y ning qanday qiymatlarida eng katta bo'ladi. Bu yerda p, q - natural sonlar.

$x^p y^q$ ifodani $\frac{1}{p^p q^q}$ ga ko'paytirib, $\frac{x^p y^q}{p^p q^q}$ ni hosil qilamiz va bu ifodaning eng katta

qiymatini topamiz. Bu ifoda eng katta qiymatga erishganda $x^p y^q$ ham eng katta qiymatga erishadi.

$y = a - x$ ekanligidan $\frac{x^p}{p^p} \cdot \frac{(a-x)^q}{q^q}$ ko'paytmani quyidagicha tasvirlaymiz:

$$\frac{x}{p} \cdot \frac{x}{p} \dots \frac{x}{p} \cdot \frac{(a-x)}{q} \cdot \frac{(a-x)}{q} \dots \frac{a-x}{q}.$$

Bu ifodaning barcha ko'paytuvchilari yig'indisi

$$\frac{x}{p} + \frac{x}{p} + \dots + \frac{x}{p} + \frac{a-x}{q} + \frac{a-x}{q} + \dots + \frac{a-x}{q} = x + a - x = a$$

o'zgarmas miqdor bo'ladi. SHuning uchun ko'paytuvchilar $\frac{x}{p} = \frac{a-x}{q}$ bo'lganda

$\frac{x^p y^q}{p^p q^q}$ ifoda eng katta qiymatga erishadi. $\frac{x}{p} = \frac{y}{q}$, bundan

$$\frac{x}{y} = \frac{p}{q}, \quad x = \frac{pa}{p+q}, \quad y = \frac{qa}{p+q}.$$

Demak, $x + y = a$ bo'lganda $x^p y^q$ ning eng katta qiymati

$$\max x^p y^q = \left(\frac{pa}{p+q}\right)^p \left(\frac{qa}{p+q}\right)^q \text{ bo'lar ekan.}$$

SHunga o'xshash,

$$x_1 + x_2 + \dots + x_n = a$$

bo'lsa $x_1^{n_1} \cdot x_2^{n_2} \dots x_n^{n_n}$ ko'rinishdagi ifodalarni eng katta qiymatga $x_1 : x_2 : \dots : x_n = n_1 : n_2 : \dots : n_n$ munosabat bajarilganda erishishini ko'rsatamiz, bu yerda

$n_1, n_2, \dots, n_n$ natural sonlar. $x_1^{n_1} \cdot x_2^{n_2} \dots x_n^{n_n}$ ni $\frac{1}{n_1^{n_1} \cdot n_2^{n_2} \dots n_n^{n_n}}$ ga ko'paytiramiz va

$$\frac{x_1^{n_1} \cdot x_2^{n_2} \dots x_n^{n_n}}{n_1^{n_1} \cdot n_2^{n_2} \dots n_n^{n_n}} = \frac{x_1}{n_1} \cdot \frac{x_1}{n_1} \dots \frac{x_1}{n_1} \dots \frac{x_n}{n_n} \cdot \frac{x_n}{n_n} \dots \frac{x_n}{n_n}$$

tenglikni hosil qilamiz

$$\frac{x_1}{n_1} + \frac{x_1}{n_1} + \dots + \frac{x_1}{n_1} + \dots + \frac{x_n}{n_n} + \frac{x_n}{n_n} + \dots + \frac{x_n}{n_n} = x_1 + x_2 + \dots + x_n = a$$

O'zgarmas son bo'lgani uchun $\frac{x_1}{n_1} = \frac{x_2}{n_2} = \dots = \frac{x_n}{n_n}$ bo'lganda

$x_1^{n_1} x_2^{n_2} \dots x_n^{n_n}$ eng katta qiymatga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. Буназаров, Х. К. (2018). КОМПЬЮТЕРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА К ПРЕДМЕТУ. *Научное знание современности*, (7), 30-32.
2. Musaxonovich, K. M., & Musayevna, K. S. (2023). MAXSUS HOLLARDA NING HARAAKAT TRAYEKTORIYASI. *TALIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(1), 209-212.
3. Мусаевна, К. С., и Хатамович, Дж. А. (2021). ТРЕТЬЯ КРАЕВАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ УРАВНЕНИЯ ПЯТОГО ПОРЯДКА С НЕСКОЛЬКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ В КОНЕЧНОЙ ОБЛАСТИ. *Американский журнал экономики и управления бизнесом*, 4(3), 30-39.

4. Djuraev, A. H., & Bunazarov, X. K. (2022). Boundary Value Problem For A Fifth-Order Equation With Multiple Characteristics Containing The Second Time Derivative In A Finite Domain. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 533-540.
5. To'xtabayev, A. M., & Bunazarov, X. K. (2021). Qp maydonda kvadrat ildizga doir ayrim masalalar. *Bulletin of the Institute of Mathematics*, 4(3), 2181-9483.
6. Буназаров, X. K., & Деканова, Д. О. (2023). РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ. "Qurilish va ta'lim" ilmiy jurnali, 4(4.2), 435-438.
7. Мелибаев, М., Нишонов, Ф., & Норбоева, Д. (2017). Плавность хода трактора. Наманган муҳандислик технология институти. *НМТИ. Наманган*.
8. Мелибаев, М., & Нишонов, Ф. А. (2017). Определение площади контакта шины с почвой в зависимости от сцепной нагрузки и размера шин и внутреннего давления. *Научное знание современности*, (3), 227-234.
9. Нишонов, Ф. А., Мелибоев, М. Х., & Кидиров, А. Р. (2017). Требования к эксплуатационным качествам шин. *Science Time*, (1 (37)), 287-291.
10. Мелибаев, М., Нишонов, Ф. А., & Кидиров, А. Р. (2017). Грузоподъёмность пневматических шин. *Научное знание современности*, (4), 219-223.
11. Нишонов, Ф. А., Мелибоев, М. Х., & Кидиров, А. Р. (2017). Тягово-сцепные показатели машинно-тракторных агрегатов. *Science Time*, (1 (37)), 292-296.
12. Тохиржонович, И. Р. М. М. Хожиев Бахромхон Рахматуллаевич, Нишонов Фарходхон Ахматханович, & Кидиров Адхам Рустамович (2022). МАШИНА ДЛЯ УБОРКИ АРАХИСА. *Вестник Науки и Творчества*, (3 (75)), 11-14.